

Jakub Jirsa (ed.)
Idea univerzity
 Praha: Academia, 2015, 188 s.

Jedním z pozitivních dopadů protestů proti vysokoškolské reformě probíhající v zimě 2011/12 byl zvýšený zájem o to diskutovat problémy vysokého školství v obecnějším kontextu než je obvyklé. Celá řada neformálních rozhovorů a rozepří i organizovaných veřejných debat vzbudila chuť mnohých akademiků více se zajímat o to, co je posláním dnešní univerzity a také co jím bylo v minulosti. Právě z tohoto „debatního kotle“ vyšla i inspirace pro sestavení recenzované publikace. Nejde o zaznamenání tehdejších debat, přesto kniha nese jistý otisk doby svého zrodu. Je antologií textů, které se v převážné většině kriticky vyrovnávají s vývojem moderního univerzitního vzdělávání. V těchto kritických názorech se ozývá velmi často určité volání po „tradiční“ univerzitě, její obhajoba a naopak obžaloba toho, kam vysoké školství dospělo po druhé světové válce. Je jistě legitimní otevírat prostor právě takovým konzervativním kritikám vývoje univerzity ve 20. století, je však nutné je náležitě kontextualizovat. Editor antologie Jakub Jirsa tak činí bohužel jen omezeně a nešikovně. K jeho koncepci vyjádřené v úvodu knihy se vrátím na závěr, považuji nejprve za důležité shrnout jednotlivé bezpochyby zajímavé příspěvky v knize a poukázat na to, kam je možné je v debatě o povaze univerzity zařadit.

Jako první text knihy editor vložil ironickou hříčku Marka Edmundsona, která v starobylém stylu frašky nabádá začínajícího učitele humanitních oborů, co má a co nemá činit. Text jistě nepostrádá vtip a ostrou kritickou notu. Úvodní obraz, kde Edmundson upozorňuje, že v propagačních materiálech dnešních univerzit nenajdeme žádné učence a myslitele, ale množství mladých krásných lidí, kteří se dobře baví, je výmluvný. Ironicky tak podotýká, že první úkolem profesora humanitních oborů je dnes „zaopatřování požitků“ pro studenty. Takto autor pokračuje v satirě na nešvary dnešních studujících a dochází až ke kritice řady posunů v poválečném akademickém prostředí, jako je zpochybňování zavedených kánonů vysoké kultury, rozvíjení komunikačních dovedností, využívání informačních technologií atd. Ironické lamentování nad leností a neschopností dnešních studujících je bezpochyby něco, co může mezi českými akademiky rezonovat. Je otázkou, jestli by rezonovalo mezi studujícími, protože o jejich pohledu na věc se v textu nic neříká. Úvodní překladový text knihy tak navozuje hned zpočátku vyznění antologie: kritika „modernizace univerzit“ a obhajoba „starých dobrých časů“.

Následující tři texty ukazují, co se tím „starým dobrým“ myslí, a jejich umístění do takovéto antologie je naprosto nezbytné a správné. Jde o kanonický text Wilhelma Humboldta „O vnitřní a vnější organizaci vyšších vědeckých ústavů v Berlíně“, úryvek ze

RECENZE

slavné knihy kardinála Johna Newmana „Idea univerzity“ a kapitolu ze stejnojmenné Jaspersovy knihy.

Humboldtův text, který je ovšem nedokončený a byl vydán sto let po svém vzniku, shrnuje základní argumenty pruské reformy vysokého školství počátku 19. století, jak je postupně zformulovali Kant, Schleiermacher, Fichte a (spíše omezeně) samotný Humboldt. Role tohoto textu pro zformování moderní univerzity je zásadní ne proto, že by se podle něj řídily reformy univerzit během 19. století, ale proto, že systematickým způsobem formuluje to, co se autor této recenze na jiném místě pokusil nazvat humboldtovskou ideologií, která postupně převládla v středoevropském vysokém školství, dostala se na americký kontinent a postupně také do ostatních částí Evropy a světa. V kontextu této antologie však na něm jsou pozoruhodné dva prvky. Předně jde o manifest zásadní reformy univerzity, tedy formulace jejího nového poslání, a tudíž překonání dosavadního neutěšeného stavu. Není ani tak kritikou „starých časů“, ale jasným programem nové podoby univerzity. Za druhé, přestože jde o text „o ideji“, je až překvapivě prakticky zaměřený v otázce vztahu univerzity ke státu. Humboldt zde jasně formuluje, co má stát univerzita poskytovat, a v druhé části, jaké má mít vůči univerzitě pravomoci, mezi něž jednoznačně náleží nejen jmenování, ale i výběr profesorů. Ohledně překladu je nutné podotknout, že Humboldtův

poměrně složitý jazyk je převeden do současné češtiny čtivě. Drobným detailem je poněkud nevhodný překlad tzv. „pomocných“ institucí (muzeí, galerií, sbírek) jako „institutů s mrtvými sbírkami“.

Zatímco Humboldtův text je v češtině publikován poprvé, kniha kardinála Newmana byla nedávno přeložena celá. V této antologii vybraný úryvek shrnuje především Newmanovu představu o vědění, které není vázáno k užitku, a v návaznosti na to o vzdělání, které neslouží „filosofii Užitku“. Univerzitě Newman přisuzuje roli „kultivace ducha“, „výcviku ducha“ a odrazuje od zaměření na partikulární vědění. V tomto jistě koresponduje s Humboldtovým principem „jednoty vědy“ a ideálu jisté oddělenosti univerzity („Einsamkeit und Freiheit“) a je tak vhodně vybranou ukázkou z Newmanovy obsažné a poněkud těžkopádným stylem napsané knihy. Podobně jako předchozí text také velmi zjevně ukazuje, že tato „klasická“ univerzita byla univerzitou výhradně mužů, jak v Prusku, tak v Británii, a to mužů z dobře postavených středních tříd.

Třetí klasický text je úryvkem z knihy Karla Jasperse „Idea univerzity“, který obecně vymezuje, co je univerzita a co činí (implicitně mají činit) studující a vyučující. Přestože Jaspers v mnohém navazuje na předchozí formulace ideje univerzity, vystupuje s nimi v podstatně jiném kontextu. Jaspers zde zásadně přepracoval svůj text z 20. let 20. století a vydal jej nově po druhé

světové válce jako klíčový příspěvek k debatě, kam má směřovat univerzitní vzdělání po tragické katastrofě světové války. Je nutno dodat, že právě v této době (jak píše rakouský profesor Hans Pechar) zaznamenaly myšlenky humboldtovské ideje univerzity znovu zájem, a to ve snaze obnovit německé a rakouské univerzitní školství z vlastních tradic, nikoliv pod vlivem okupační (především americké) správy. Jaspersova idea je navýsost humanistická a současně je dovedena do popisu podstatných náležitostí univerzitního života ve třech oblastech: bádání, výchově a výuce. Jaspers zde následuje německou idealistickou tradici, kde formulace ideje znamená formulaci programu, který má být naplňován ve shodě mezi studujícími i vyučujícími. Je to tradice, která trvá na nepodmíněné svobodě bádání a výuky a především na „hledání pravdy“. Právě situace poválečného rozvratu dala Jaspersově snaze o obnovu těchto ideálů významnou sílu a rezonanci.

Místo toho, aby editor zařadil po Jaspersově úryvku text Habermasův, který je až poslední v knize a explicitně kriticky reaguje na Jaspersovu koncepci v rámci německé debaty o vývoji univerzity, uvedl v knize esej Michaela Oakeshotta, který na „ideu univerzity“ reaguje z klasické konzervativní pozice, která odmítá brát jako prvotní moment lidské činnosti ideál či konečný účel. Je to jistě legitimní spojení v tom, že jsou zde konfrontovány dvě národní tradice přemýšlení

o univerzitě, britská a německá, v obou případech jde však o ty konzervativnější pozice v poválečných debatách. Michael Oakeshott, který je považován za klíčového poválečného konzervativního politického učenice a filozofa, hájí v textu tezi, že univerzitu nevystihuje žádná idea, ale činnost, které se „badatelé, vyučující badatelé a posluchači“ na univerzitě věnují, a tou je „pěstování vzdělanosti“. Odmítá tak nejen služebnost univerzity vůči společnosti či státu, ale také jakékoli substanciální vymezení jejího poslání. Klíčovým prvkem její charakteristiky je tradice, tedy dědictví toho, jak a co se na univerzitě odehrává.

Z konzervativní tradice se nevymyká ani následující text, v němž americko-německý politický filozof Leo Strauss obhajuje klasické „liberální vzdělání“, jehož základem je znalost „velkých knih“, tedy kánonu vědění. Univerzita tedy podle něj vzdělává „v kultuře a ke kultuře“, přičemž má na mysli klasické pojetí „vysoké kultury“, tj. „urozenost“, „lidskou znamenitost“ apod. Naopak na příkladu politické filozofie ukazuje, jak se moderní demokracie staly „masovou kulturou“, kterou si je možno osvojit „s těmi nejprůměrnějšími schopnostmi, bez vynaložení jakéhokoli intelektuálního a morálního úsilí a za velmi nízkou cenu“. Právě proti této moderní povaze demokratické společnosti staví Strauss univerzitu, která má umožnit „založit aristokracii uvnitř demokratické masové společnosti“. V souladu se svými

politicko-filozofickými pracemi tak Strauss hledá místo univerzity v předmoderním, zvláště starořeckém pojetí učenosti, která spočívá v „naslouchání rozmluvě největších myslitelů“.

Následující výběr úryvků z knihy, ve své době nesmírně populární, ale i kontroverzní, „The Closing of the American Mind“ amerického filozofa Allana Blooma v podstatě potvrzuje názor L. Strausse, jehož žákem také Bloom po jistou dobu byl. Bloomova kniha, kterou jeden liberální americký recenzent označil za „pomstychtivou, reakcionářskou a antidemokratickou“, měla jako svou základní tezi, že se stejně jako americká společnost i americká univerzita dostala v poválečné době do zásadní krize kvůli tomu, že přistoupila na skepticismus, relativismus a vzdala se morálního imperativu, který má být tím, co předává studentům. A právě znovu důraz na „velké knihy“ a jejich studium má být tím způsobem, kterým se toto děje. V textu Bloom ne příliš přesvědčivě ukazuje, proč se tento zájem vytratil z přírodních, společenských i humanitních věd. Obhajobu klasického „liberálního vzdělání“ vede také proti příliš úzké oborové specializaci, resp. proti přílišnému uzavírání oborů do sebe. Jeho závěrem je, že není možné očekávat velkou reformu, která by správný, tj. „přirozený“ stav znovu nastolila. Přesto vidí naději v návratu k velkým klasickým autorům, jako byl Platón nebo Shakespeare, „při jejichž četbě se životy lidí stávají pravdivějšími a plnějšími“. Jistě není potřeba dodávat, že se

Bloom ruku v ruce s kritikou vývoje poválečného akademického prostředí ostře opírá také do sociálních hnutí šedesátých let, veškerých tehdejších liberálních snah a masové populární kultury. Kontext reaganovských osmdesátých let, kdy kniha vyšla, bezpochyby nahrál její široké a kontroverzní recepci.

Pokud by čtenář čekal, že po sérii jasných a ostře vymezených konzervativních kritik vývoje vysokého školství, zazní v antologii hlas opačný, mýlí se. Následuje totiž text amerického historika Jacksona Learsa, který je sice v USA jednoznačně veřejným intelektuálem na straně liberálních demokratů, ale již v úvodu vymezuje svou pozici tak, že souhlasí s poukazem konzervativních kritiků na závažný problém, liší se pouze v identifikaci příčin a hledání řešení. Lears se tak staví do pozice, která dává za pravdu jak konzervativní kritice akademického pseudopopulismu (tj. nadbíhání zájmům a vkusu většiny), tak na druhou stranu obhajuje společenskou angažovanost šedesátých let, která vyústila v postmoderní kritiku pozitivismu a v přitakání praktickému multikulturalismu. Obojí je podle něj možné postavit na pevném základě tradice „liberálního vzdělání“, tedy stejného pojetí vzdělávání, které obhajují předchozí autoři (odtud název eseje „Radikální odkaz tradice“). Právě tato tradice však podle Learsa byla oslabena podstatně dříve než v šedesátých letech 20. století, a to již na jeho počátku, kdy se skloubila „pruská produktivita s americkým profesionalismem“,

aby vytvořily moderní americkou výzkumnou univerzitu. Bezprostřední příčiny pak Lears vidí v období od sedmdesátých let 20. století, kdy se před očima jeho „revoluční“ generace vytvořila silná vrstva univerzitních manažerů, kteří začali prosazovat pojetí univerzity jako firmy, která prodává zboží a má produkovat zisk. Zde pracuje Lears s celou řadou argumentů, které byly nesčetněkrát formulovány již v devadesátých letech (viz dále), tedy před ním (esej vyšla v roce 2000). V tomto je jeho kritika pádná, i když nikoliv původní. Méně přesvědčivě však již znějí slova o tom, že nepřáteli oživení myšlenkového světa univerzit jsou právě jen tito manažeri, a nikoliv „hrstka starých elitářů“. Dodejme jen, že mezi ně by určitě patřili ti s profesorskou definitivou, kterou Lears, jak sám přiznává, má, je „díky ní tam, kde je“ a „celým srdcem ji podporuje“.

Australský spisovatel a filozof Raimund Gaita v následujícím eseji argumentuje, že se akademikům dlouhodobě nedaří obhájit svou pozici vůči společnosti, neboť nedokázali podat svou „vizi života ducha“. Nedomnívám se, že jde o přesný překlad původního „the life of the mind“ (což odkazuje spíše na mysl, než na ducha), i tak si je však poměrně obtížné pod tímto pojmem představit něco konkrétnějšího. Gaitova ústřední myšlenka o prospěšnosti filozofie je ilustrována na citátu z Platónova Gorgiase, kde Kalliklés tvrdí, že je dobré pěstovat filozofii pouze jako součást vzdělávání v mládí a v dospělém věku je to směšné.

Gaita na to dodává, že se humanitní vědci musí snažit nebýt dnes pro veřejnost právě takovými směšnými dospělými. Na druhou stranu by však podle něj nemělo platit, že musí univerzity „jít nutně s dobou“. Vyznění tohoto textu je tak spíše ambivalentní.

Jakub Jírša zařadil na závěr do antologie dva texty, které odrážejí německou poválečnou debatu k ideji univerzity, nikoliv pouze anglofonní. První textem je úryvek z knihy německého filozofa Reinhardta Brandta, kterou překladatel nebo překladatelka (bohužel není uvedeno, kdo jím byl nebo byla) přeložil „K čemu ještě univerzity?“. Přestože se jedná o druhý nejdelší text v knize, jeho příspěvek do debaty nastolené předchozími autory, je poněkud rozpačitý. Jednak jde o text, který je napsán poměrně nesourodým stylem, takže obsahuje celou řadu tvrzení, jež na sebe nenavazují a jsou spíše přehlídkou autorovy učenosti, než že by přidávala argumenty k jeho tezi. Za druhé je polemický nádech textu obsažen spíše v názvech podkapitol než v samotné argumentaci. Autor tak „vymezuje“ poznání, místo aby ho „obhajoval“ (jak je uvedeno v nadpisu) nebo se sice snaží snést (byť implicitně) „důvody pro záchranu univerzit“, nevysvětlí však, proč by vůbec bylo nutné univerzity zachraňovat. Jeho hlavní tezí je, že univerzita má smysl pouze tehdy, bude-li „institucí a prostorem, ve kterém se badatelé a vyučující věnují poznání v jeho jednotlivých oborech a s výsledky seznamují občanskou společnost“. Na první pohled

RECENZE

může překvapit absence studujících, ale Berndt tvrdí, že ti jsou také součástí oné občanské společnosti. Samo vnesení konceptu občanské společnosti do představované debaty by jistě mělo své velké opodstatnění, kdyby však autor pracoval s nějakým jasně definovaným konceptem občanské společnosti. Místo toho se dočteme otázky typu, jestli „existuje právo na univerzity, které vychází z lidu a jehož naplnění je státní moci ukládáno jako úkol?“ Ovšem o co hůř, nedočteme se odpovědí na ně. Podobně autor v textu pokračuje, až má čtenář ke konci neodbytný dojem, že se mu příslovečně nedaří myšlenku udržet, ovšem ani opustit.

V případě textu Jürgena Habermase z roku 1987 jde naopak o text velmi důležitý, a také jasně vystavěný. Ve skutečnosti jde o jedinou úvahu z knihy, která se opravdu kriticky vypořádává s klasickou ideou univerzity a současně staví vlastní alternativní návrh koncepce univerzity po poválečných reformách. Habermas se samozřejmě věnoval pojetí univerzity již v šedesátých letech, tento esej z roku 1987 však teprve vřadil jeho úvahy o univerzitě do jeho filozofického pojetí společnosti. V první části exponuje výchozí otázku textu, zda vůbec můžeme dnes mluvit o jednotné ideji univerzity, když se její podoba natolik rozrůznila a funkce tolik rozkročily? V druhé části pak kriticky shrnuje vývoj vysokého školství v NSR v poválečných letech, přičemž upozorňuje, že se v průběhu expanze vysokoškolského vzdělávání

system natolik rozrůznil, že poukazy na společné tradice a „normativně integrující síly“ se staly spíše „rétorickým hávem“ a kompenzačním prvkem neexistujícího společného vědomí. Přesto, upozorňuje, její vnitřní funkční diference nepřinesla úplně zánik její samostatné existence. V třetí části se potom Habermas kriticky vyrovnává s německou idealistickou tradicí (Humboldt, Schleiermacher, Fichte ad.). Ukazuje, že všechny její principy byly už v začátku utopie, která se v následujícím období nerealizovala, a spíše než jako idea působila jako ideologie německé univerzity, jejímiž nositeli byli až do nástupu Hitlera tzv. „němečtí mandaríni“. Ve čtvrté části Habermas dále hodnotí snahy o obnovení ideje univerzity po druhé světové válce. Upozorňuje, že to nebyl jen Jaspers, který formuloval ideu univerzity, ale také vlivný německý sociolog Helmut Schelsky, kdo se pokusil dát skutečně nový impuls uvažování o moderní univerzitě. Ten totiž vnesl do promyšlení její ideje ohled na strukturální proměny společnosti, v jejichž důsledku se proměnila i samotná věda, která jediné může dát univerzitě jistou jednotu. Schelsky a reformátoři počátku šedesátých let si představovali, že tím jednotícím prvkem struktury vědeckého poznání bude teorie vědy, která musí být vztažena na veškeré vědecké disciplíny. Teorie vědy tak měla nahradit roli filozofie v klasické idealistické představě. Kromě Schelskyho upozorňuje Habermas na návrh tehdejšího západoněmeckého

Socialistického studentského svazu (SDS), který shrnoval názory tehdejších reformních studentů. Jejich cílem byla sice stále také obnova ideje univerzity, ale to pro ně znamenalo její demokratizaci, zespolečenštění. Tím, že měla být v rámci univerzit zavedena demokratická samospráva, měly univerzity získat „exemplární schopnost politického jednání“.

Nakonec Habermas dochází k řešení samotné otázky, jestli se přece jen dnes univerzita bez jednotné ideje neobejde? Odpovídá, že přestože se dnes funkčně univerzita tolik rozrůznila, není nutná její úplná dezintegrace. Poukazuje na to, že se univerzity vnitřně diferencují (tedy nejenom sektorově jako v případě amerického vysokého školství) a dochází tak k jakési vnitřní dělbě práce. Podle Habermase však tím, co univerzitu stále spojuje, není nějaký normativní ideál, ale „komunikativní formy vědecké argumentace“, protože právě sdělování a komunikace je něco, co je pro vědeckou činnost vždy nezbytné. Vědeckou práci vidí Habermas jako vždy ukotvenou v diskurzivních komunitách vědců, které se sice přeskupují a vznikají apod., ale nelze si vědecké poznání představit bez nich. A je to právě vědecký spor v rámci těchto odborných veřejností, do kterých může kdykoli kdokoli vstoupit, který Habermas považuje za jedinou zbývající integrující sílu současné univerzity. Dodejme, že tím Habermas jde vstříc klasické ideji univerzity nejen tím, že obnovuje její definici pouze na základě nové definice

vědy, ale také tím, že se mu z ní poněkud ztrácejí studující.

Shrneme-li nyní podobu a náplň recenzované antologie, je nutné konstatovat, že obsahuje zásadní příspěvky k debatě o ideji univerzity, ale debatu nepřibližuje vyváženě a mnohé v ní chybí. Jakub Jirsa sice v úvodu přiznává, že zde bude prezentovat spíše konzervativní hlasy diskuse, ale následně je nekontextualizuje a nepřipojuje, v čem se tyto hlasy liší od těch spíše liberálních, resp. jakýchkoli jiných. Obávám se, že skromně podotknout, že sborník obsahuje pouze určitý směr debaty o moderní univerzitě, nestačí. Přitom sám editor na začátku poznamenává, že univerzity vždy představovaly „prolnutí konzervativních trendů s trendy liberálně progresivními“. Jirsova koncepce tak vychází jako dílčí výběr několika základních textů (Humboldt, Newman, Jaspers), několika velmi jednoznačných konzervativních kritik (Oakeshott, Strauss, Bloom, Lears), které obhajují velmi tradiční pojetí „liberálního vzdělávání“, pouze jedné kanonické kritiky levicově-liberální (Habermas) a dvou spíše „doplňků“, které toho mnoho zajímavého k problému neříkají (Raita, Berndt).

Jistým zklamáním je v tomto smyslu předmluva knihy, kde by editor měl poctivě vysvětlit svou koncepci výběru autorů a textů a především poskytnout čtenáři kontext vzniku zařazených příspěvků, a tím je dát do vzájemného vztahu. Bohužel Jakub Jirsa ve velmi stručném prologu nejprve představuje několik svých vlastních

RECENZE

tezí o ideji univerzity (obávám se, že tři strany nestačí ke srozumitelnému objasnění), pak krátce shrnuje zařazené texty, které však kontextualizuje jen velmi omezeně. Projevuje se zde jistá nevyváženost. Autor úvodu nejprve představí klasické koncepce ideje univerzity spolu s jejich konzervativními obhajobami jako ty, které popisují „skutečný“ stav a jsou těmi „významnými“ příspěvky, a na závěr dodá, že poslední dva příspěvky jsou „kritickým ohlédnutím za dosavadní povětšinou konzervativní debatou“. Výsledný čtenářský dojem může být, že kritické ne-konzervativní názory sice existují, ale jsou spíše marginální nebo nejsou nejspíše tak důležité. Je jistě ctí editora, že si tuto nevyváženost uvědomuje a neskrývá ji zcela, ale recenzovanou publikaci to bohužel ochuzuje. Nebylo by dobrým výsledkem kritické antologie textů, kdyby „naturalizovala“ (jak to označují dnešní mediální analytici) pouze jednu stranu polemické debaty.

Nechci umenšovat význam toho, že se Jakubovi Jirsovi podařilo vydat důležité části z debaty o ideji univerzity a že tím může otevřít další uvažování o její smysluplnosti, příp. inspirovat její pokračování. Nemohu však obejít to, že v tomto příběhu výrazně chybí některé důležité etapy. Již když se omezíme na anglo-americké a německé prostředí, tak zde chybí důležité

texty, které byly zakládající pro moderní americkou výzkumnou univerzitu na konci 19. století (univerzity Johns Hopkins, Chicago, Cornell) na jedné straně, a debata o krizi německé univerzity na počátku 20. století, do které se zapojil M. Weber, M. Scheler ad. Stejně však by bylo nutné výrazně doplnit debatu po druhé světové válce, např. o Clarka Kerra, Paula Ricoeura, Helmuta Schelskyho, Gerharda Rittera, Charlese Morrise, Roberta Clarka, Martina Trowa a především o celou řadu textů, které spoluutvářely revoluční situaci na amerických, německých a francouzských univerzitách šedesátých let. A konečně by měla být podstatně zastoupena i rozsáhlá debata, která od devadesátých let reaguje na neoliberální reformy vysokého školství, zahrnující např. „mcdonaldizaci“ univerzity (Haynes, Wynyard), její „ruinování“ (Readings), nástup akademického kapitalismu (Slaughter, Leslie) apod.

Rád bych ale skončil pozitivně, a to přesvědčením, že na to, na co se nedostalo ve vůbec první české antologii o moderní ideji univerzity (a za ni patří editorovi Jakubovi Jirsovi velký dík), dostane se v té příští, která bude mít již do jisté míry připravenou půdu.

Karel Šima